

O'SMIRLARDA KASB TANLASH MOTIVI

Zivatova Gulbahor Eshmuradovna

Sergeli tumani 349-son umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'smirlarda kasb tanlash motivining shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik, ijtimoiy va pedagogik omillar tahlil qilingan. Shuningdek, kasbiy qiziqish, qobiliyat, qadriyatlar, oila va maktab muhitining kasb tanlash jarayonidagi o'rni yoritilgan. Maktab psixologining kasbga yo'naltirish faoliyati hamda o'quvchilarda ongli kasb tanlash motivini rivojlantirishning amaliy yo'llari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: kasb tanlash motivi, o'smirlik davri, kasbiy qiziqish, kasbiy yo'naltirish, motivatsiya, qobiliyat, maktab psixologi, kasbiy o'zini anglash, mehnat bozori, kasbiy kompetensiya.

Аннотация: В данной статье проанализированы психологические, социальные и педагогические факторы, влияющие на формирование мотива выбора профессии у подростков. Освещена роль профессиональных интересов, способностей, ценностей, семьи и школьной среды в процессе профессионального самоопределения. Также рассмотрена деятельность школьного психолога по профессиональной ориентации и представлены практические подходы к развитию осознанной мотивации выбора профессии у учащихся.

Ключевые слова: мотив выбора профессии, подростковый возраст, профессиональный интерес, профессиональная ориентация, мотивация, способности, школьный психолог, профессиональное самоопределение, рынок труда, профессиональная компетентность.

Abstract: This article analyzes the psychological, social, and pedagogical factors influencing the formation of career choice motivation among adolescents. It highlights the role of professional interests, abilities, values, family, and the school environment in the process of career choice. The article also discusses the role of the school psychologist in career guidance and presents practical approaches to developing conscious career choice motivation among students.

Keywords: career choice motivation, adolescence, professional interest, career guidance, motivation, ability, school psychologist, professional self-determination, labor market, professional competence.

KIRISH

O'smirlik davri shaxs rivojlanishining muhim bosqichlaridan biri bo'lib, bu davrda kelajak hayot yo'lini belgilovchi muhim qarorlar, jumladan, kasb tanlash

masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Kasb tanlash motivi – bu o‘smirni ma’lum bir kasbni egallashga undovchi ichki va tashqi omillar yig‘indisi bo‘lib, u shaxsning qiziqishi, qobiliyati, ehtiyoji, qadriyatlari hamda ijtimoiy muhit ta’sirida shakllanadi. To‘g‘ri shakllangan kasbiy motivatsiya yoshlarning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyati va shaxsiy qoniqishining muhim omillaridan biridir. Kasb tanlash motivi murakkab psixologik jarayon bo‘lib, unga biologik, psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillar ta’sir ko‘rsatadi. O‘smir o‘z qiziqishlari va qobiliyatlarini anglay boshlaydi, mustaqil fikrlashga intiladi hamda kelajakdagi kasbiy faoliyati haqida tasavvur hosil qiladi. Shu bois ushbu davrda kasbga yo‘naltirish ishlari ilmiy asosda tashkil etilishi zarur.

Nazariy jihatdan John Hollandning kasbiy yo‘nalish nazariyasiga ko‘ra, inson o‘z shaxsiy xususiyatlariga mos kasbni tanlaganda kasbiy faoliyatdan ko‘proq qoniqish oladi va yuqori natijalarga erishadi. Donald Super esa kasbiy rivojlanishni inson hayoti davomida shakllanadigan jarayon sifatida izohlaydi. Uning fikricha, o‘smirlik davri kasbiy o‘zini anglash va kasbiy rejalarning shakllanishida eng muhim bosqich hisoblanadi.

Kasb tanlash motivining shakllanishida oilaning ta’siri katta. Ota-onalarning qo‘llab-quvvatlashi, farzandning qiziqish va qobiliyatini inobatga olishi, kasb tanlashda mustaqil fikr bildirishiga imkon yaratishi ijobiy motivatsiyani kuchaytiradi. Aksincha, ota-onaning majburlashi yoki stereotip qarashlari o‘smirda ichki ziddiyat va kasbidan qoniqmaslik holatini yuzaga keltirishi mumkin.

Maktab ham kasb tanlash motivini rivojlantirishda muhim ijtimoiy institut hisoblanadi. Fan o‘qituvchilari va sinf rahbarlari o‘quvchilarning qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlashi, turli kasblar haqida ma’lumot berishi va amaliy tadbirlarni tashkil etishi lozim. Korxonalarga ekskursiyalar, oliy ta’lim muassasalari bilan uchrashuvlar, "Kasblar festivali" va mahorat darslari o‘quvchilarning kasbiy dunyoqarashini kengaytiradi.

Maktab psixologi kasbiy yo‘naltirish jarayonining asosiy ishtirokchilaridan biridir. U psixologik diagnostika orqali o‘quvchilarning qiziqishi, qobiliyati, temperamenti va shaxsiy xususiyatlarini o‘rganadi. Olingan natijalar asosida individual maslahatlar, treninglar va kasbiy yo‘naltirish mashg‘ulotlarini tashkil etadi. Psixolog o‘quvchilarda o‘z imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash, mustaqil qaror qabul qilish va mehnat bozoridagi zamonaviy kasblar haqida tasavvur hosil qilishga yordam beradi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning rivojlanishi mehnat bozoriga yangi kasblarni olib kirayotganligi sababli o‘smirlarda moslashuvchanlik, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va doimiy o‘rganishga tayyorlik kabi kompetensiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kasb tanlashda nafaqat bugungi ehtiyojlar, balki kelajak mehnat bozori talablari ham hisobga olinishi lozim.

O‘smirlik davri shaxs kamolotining eng muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, aynan shu davrda kelajak kasbini tanlashga oid dastlabki qarashlar va hayotiy maqsadlar

shakllana boshlaydi. Kasb tanlash motivlarini o'rganish nafaqat psixologik tadqiqotlarning muhim yo'nalishi, balki pedagogik amaliyotning ham dolzarb masalalaridan biridir. Chunki kasbiy yo'nalishni to'g'ri belgilash o'smirning kelajakdagi muvaffaqiyati, mehnat faoliyati va jamiyatdagi o'rnini aniqlashda muhim omil hisoblanadi.

Kasb tanlash motivlarini aniqlashda psixologik diagnostika, anketa, suhbat, kuzatish hamda kasbiy yo'nalishni belgilovchi testlardan foydalanish yuqori samaradorlik beradi. Mazkur metodlar yordamida o'smirlarning qiziqishlari, qobiliyatlari, shaxsiy qadriyatlari va kasbiy intilishlari haqida batafsil ma'lumot olish mumkin. Olingan natijalar esa ularga individual yondashuv asosida kasbiy maslahat berish imkoniyatini yaratadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'smirlarning kasb tanlashiga ta'sir etuvchi omillar murakkab va ko'p qirrali xarakterga ega. Ularni shartli ravishda ichki va tashqi motivlarga ajratish mumkin. Ichki motivlar shaxsning qiziqishi, qobiliyati, kasbga bo'lgan mehr-muhabbati, o'zini namoyon etish istagi va kelajakdagi maqsadlari bilan bog'liq bo'lsa, tashqi motivlar oilaviy muhit, ota-onaning tavsiyalari, tengdoshlar fikri, jamiyat talablari, iqtisodiy sharoit hamda kasbning nufuzi bilan belgilanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, kasb tanlashda faqat tashqi ta'sirga tayangan o'smirlarda kelgusida kasbidan qoniqmaslik holatlari ko'proq uchraydi. Aksincha, shaxsiy qiziqish va qobiliyatlariga mos kasbni tanlagan o'quvchilar o'qish va mehnat faoliyatida yuqori natijalarga erishadilar. Shu sababli kasb tanlash jarayonida ichki motivlarni shakllantirish pedagog va psixologlarning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

O'tkazilgan kuzatishlar shuni ham ko'rsatadiki, o'smirlarning kasb haqidagi tasavvurlari ko'pincha to'liq shakllanmagan bo'ladi. Ayrim hollarda ular kasbni faqat daromad yoki obro' nuqtayi nazaridan baholaydilar. Natijada shaxsiy imkoniyatlari va kasb talablari o'rtasida nomutanosiblik yuzaga keladi. Bunday holatlarning oldini olish uchun maktablarda kasbga yo'naltirish ishlarini tizimli ravishda tashkil etish zarur. Kasb tanlash motivlarini o'rganishda turli metodlarning o'ziga xos afzalliklari mavjud. So'rovnoma va anketalar qisqa vaqt ichida ko'plab o'quvchilar haqida umumiy ma'lumot to'plash imkonini beradi. Ushbu metodlar yordamida o'quvchilarning qiziqishlari, orzu qilayotgan kasblari va kasb tanlashga bo'lgan munosabatlari aniqlanadi. Biroq mazkur usul ko'proq umumiy tavsif beradi va shaxsning ichki kechinmalarini to'liq ochib bera olmaydi.

Individual suhbatlar esa o'smirning ichki dunyosini chuqurroq anglash imkonini yaratadi. Psixolog yoki pedagog o'quvchi bilan bevosita muloqot qilish orqali uning hayotiy maqsadlari, kasbiy rejalari, oilaviy muhitining ta'siri hamda qaror qabul qilish xususiyatlarini aniqlaydi. Suhbat natijalari boshqa metodlardan olingan ma'lumotlarni to'ldiradi va ularning ishonchliligini oshiradi.

Observatsiya metodi ham muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchining darsdagi faolligi, to'garaklardagi ishtiroki, ijodiy ishlarga munosabati, jamoa bilan hamkorligi va kundalik xatti-harakatlari muntazam kuzatiladi. Ushbu kuzatuvlar orqali o'smirning tabiiy qobiliyatlari va yetakchi qiziqishlari aniqlanadi.

Psixologik testlar kasbiy yo'nalishni belgilashda eng ishonchli diagnostik vositalardan biri hisoblanadi. Kasbiy qiziqish, temperament, shaxs tipi, intellektual salohiyat va kommunikativ qobiliyatlarni baholovchi testlar o'smirning qaysi kasb yo'nalishiga moyilligini aniqlash imkonini beradi. Test natijalari individual maslahatlar berishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Guruhli treninglar, seminarlar va kasblar yarmarkalari ham kasb tanlash motivlarini shakllantirishda samarali vositalardan biridir. Bunday mashg'ulotlar davomida o'quvchilar turli kasblar bilan yaqindan tanishadi, mutaxassislar bilan muloqot qiladi, o'z fikrlarini tengdoshlari bilan almashadi va kelajakdagi kasbiy rejalarini aniqlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Kasb tanlash motivlari quyidagi omillar ta'sirida rivojlanadi:

- shaxsning individual qiziqishi va qobiliyati;
- o'zini namoyon qilish va muvaffaqiyatga erishish ehtiyoji;
- oiladagi tarbiya va ota-onaning kasbga bo'lgan munosabati;
- pedagog va psixologlarning kasbiy yo'naltirish ishlari;
- jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlari;
- mehnat bozoridagi talab va istiqbolli kasblar;
- tengdoshlar ta'siri va ommaviy axborot vositalarining roli;
- zamonaviy texnologiyalar hamda raqamli kasblarning rivojlanishi.

O'smirlarda kasb tanlash motivlarini o'rganish uzluksiz va kompleks yondashuvni talab qiladigan pedagogik-psixologik jarayondir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'smirlarning kasbiy qarorlari ichki va tashqi motivlarning o'zaro uyg'unligi asosida shakllanadi. Shuning uchun kasbga yo'naltirish jarayonida psixologik diagnostika, kuzatish, individual suhbat, testlar hamda guruhli mashg'ulotlardan birgalikda foydalanish eng maqbul usul hisoblanadi. Maktab, oila va mahalla hamkorligini kuchaytirish, pedagog hamda psixologlarning kasbiy maslahatlarini tizimli tashkil etish o'smirlarga o'z qobiliyatlarini to'g'ri baholash, ongli ravishda kasb tanlash va kelajakda jamiyat uchun malakali hamda raqobatbardosh mutaxassis bo'lib yetishishlariga xizmat qiladi. Shu bois kasbga yo'naltirish ishlari ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida doimiy ravishda takomillashtirib borilishi zarur.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'smirlarda kasb tanlash motivi shaxsning qiziqishi, qobiliyati, oilaviy muhit, maktab va jamiyat ta'sirida shakllanadigan murakkab psixologik jarayondir. Kasbiy yo'naltirish ishlarini ilmiy asosda tashkil etish, maktab

psixologi, pedagoglar va ota-onalarning samarali hamkorligini yo‘lga qo‘yish o‘quvchilarning ongli kasb tanlashiga, kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatiga va jamiyatda o‘z o‘rnini topishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Karimova V.M. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2018.
2. Nishonova Z.T. Psixologik xizmat asoslari. – Toshkent, 2020.
3. Shoumarov G‘.B. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2019.
4. John Holland. RIASEC Theory of Career Choice.
5. Donald Super. Life-Span, Life-Space Theory.
6. UNESCO. Career Guidance and Lifelong Learning.
7. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.